

LA MORT EN LA DOCTRINA D'EPICUR I LA MORT REAL EN ELS FEMINICIDIS

JULIA MANZANO ARJONA

Societat Catalana de Filosofia

Un dels problemes del pensament filosòfic és el seu allunyament de la realitat; amb el desig de cerca de l'èsser, i a causa de l'abstracció racional, s'oblida de la vida.

La intenció del «filòsof del jardí» no sembla ser aquesta, sinó que la seva doctrina pretén provar d'acostar-se als problemes de la seva època i oferir-ne pal·liatius. Es parla del seu caràcter amable i bondadós, el qual degué experimentar un fort sentiment de compassió pels patiments de la humanitat i una convicció ferma que aquests patiments disminuirien si s'adoptava la seva filosofia. Epicur viu al segle IV aC, són temps atzarosos, les *pòlis* gregues s'han dessagnat en lluites fratricides i els supervivents es veuen forçats a l'emigració. L'època de la colonització atenenca ha acabat i alguns refugiats entren a les tropes de mercenaris que roden pel món grec, d'altres estan desocupats. La incertesa presideix la vida amenaçada per l'exili, les denúncies, la misèria i la *mort*. Epicur viu, en la seva joventut, la vida de refugiat amb els seus pares i la petita comunitat a la qual pertany, i hi observa un seguit de pors que considera infundades: creuen que algun sacrilegi deuen haver comès per merèixer que els déus els odiïn, actitud pròpia d'homes desanimats.

La seva filosofia, que apareix en cartes als seus amics, té com a propòsit eliminar els *temors* que assaltaven els seus

contemporanis i sostenia que dues de les seves fonts principals eren la *religió* i la por a la *mort*, que pot resumir-se en la màxima següent: «No s'ha de témer la ira dels déus, ni la mort, ni els premis i càstigs en el més enllà». La majoria de dones i homes en l'actualitat considera que la religió pot ser un consol; per a Epicur era al revés: la interferència sobrenatural en el curs de la naturalesa li semblava un motiu de temor, la immortalitat és fatal per l'esperança de deslligar-se del dolor. Els grecs tenien la creença que els morts a l'Hades no són feliços, idea ja present en Homer, en el cant de l'*Odissea* en què l'heroi busca Tirèsies perquè li indiqui el camí de tornada a Ítaca i hi troba la seva mare Anticlea, Aquil·les i d'altres guerrers morts a la guerra de Troia, entre lamentacions i nostàlgies de la seva vida passada. Des d'Homer, els grecs havien cregut en l'existència de déus intervencionistes en els assumptes humans; Epicur no nega l'existència dels déus, però diu que si existeixen no s'ocupen dels assumptes humans. Pel que fa al temor a la *mort* diu el següent: «quan nosaltres som vius la mort no hi és i quan la mort arriba, nosaltres no hi som; aleshores la mort no és res per a l'home». Per sostenir aquesta afirmació, s'inspira en la física materialista de Demòcrit. Tot està format d'àtoms, també l'ànima, els àtoms de la qual estan distribuïts arreu del cos. Les sensacions es produeixen en posar-se en contacte els àtoms de l'ànima amb uns efluvis continuats d'àtoms que procedeixen del món exterior (xocs d'àtoms). Quan el cos mor, l'ànima es dispersa en els seus àtoms, que sobreviuen; però no pot experimentar sensacions, perquè no estan units a un cos. La conseqüència és que, en paraules d'Epicur: «la mort no és res per a nosaltres, perquè el que es dissol no té sensacions, i el que no té sensacions no és res per a nosaltres». Per tant, no s'ha de témer patir càstigs a l'Hades.

La violència patriarcal i el seu intent de superació pel «donar compte de si»

Podem començar amb les fredes dades per poder després arribar a distanciar-nos suficientment de l'horror dels feminicidis i poder reflexionar-hi. I a continuació, preguntar-me, amb l'ajut de la reflexió filosòfica, sobre la *responsabilitat* que la filosofia podria tenir en aquest afer.

Els feminicidis són una pandèmia mundial. I la llar és el lloc més perillós per a les dones arreu del món, segons adverteix un informe de les Nacions Unides, que reconeix que només al 2017, de les quasi 87.000 dones que foren reportades víctimes d'homicidi dolós al món, més de la meitat, un 58%, foren assassinades per part d'algú de la seva família o de la seva parella. A aquesta dada hi hem d'aplicar la sospita, apresada de Nietzsche, que el nombre de casos de violència de gènere tendeix a infravalorar-se en molts països no democràtics, o que no se sol diferenciar entre homicidis i feminicidis.

El terme *femicidi* fa referència a un tipus específic d'homicidi en què un home assassina una dona adulta, jove o nena, pel simple fet d'ésser de sexe femení. Solen donar-se a la llar i ser conseqüència de la violència de gènere. El mateix terme *femicidi* és disputat, però voldria centrar-me a pensar sobre el fet *que és la manifestació extrema de l'abús i la violència dels homes sobre les dones*. Es produeix com a nefasta conseqüència de qualsevol tipus de violència de gènere: agressions psíquiques o físiques, violacions, la maternitat forçada, els matrimonis infantils o la mutilació genital. A continuació, indico un seguit d'enllaços per accedir a dades estadístiques mundials, espanyoles i catalanes, ja que visc a Barcelona i m'interessa fer conèixer les anàlisis

detallades de grups de dones, ajuntaments i institucions catalanes¹.

Si ja han arribat a consultar les informacions proposades i tenen el cor encogit, o les *entranyes* adolorides, en el sentit zambranià (l'obscur, desconegut, misteriós, primigeni i sagrat), proposo les reflexions que segueixen per intentar esbrinar quelcom sobre el *deute-culpa* de la filosofia respecte als assassinats de dones².

El pensament filosòfic occidental va considerar la *raó* com a patrimoni comú de l'home i en la seva vinculació amb la *violència*, ja des de la caverna de Plató, de la qual s'ha de treure els homes arrossegant-los, lligats i fascinats en la contemplació de les ombres falses i enganyoses, per sortir d'aquesta situació i quedar alliberats. M'agradaria afegir un argument més sobre la responsabilitat de la filosofia respecte de la violència de gènere; parlo del tema de la *subjectivitat*. Agafo algunes reflexions d'Emília Olivé al seu text *Filosofia de l'amor i la mort*³. Sota conceptes pretesament universals, el pensament occidental ha elaborat la idea d'un «Jo» fort, la identitat del qual és exclusivament masculina, sostinguda en la relació especular entre els seus homòlegs homes. Això ha generat problemes greus de relació amb l'Altre, sobre el qual s'exerceix una relació de domini. Aquests altres són els exclosos de la terra: immigrants, refugiats, homosexuals, *homeless*, etc. Hannah Arendt a *Els*

1. <http://dones.gencat.cat/cat>; <https://http://feminicidio.net/menu-feminicidio-informes-y-cifras>. (2019) tp://interior.gencat.cat/ca/arees_dactuacio/seguretat/violencia-masclista-i-domestica/estadistica-sobre-violencia-masclista-i-domestica/ (2019).

2. El terme alemany *Schuld* els tradueix tots dos. Vegeu F. NIETZSCHE, *Genealogia de la moral*.

3. Emília OLIVÉ, «Filosofia de l'amor i la mort», *Actes del Primer Congrés Català de Filosofia*, (2007), Barcelona: Societat Catalana de Filosofia, Barcelona, 2011.

origens del totalitarisme els resumeix en la figura del *pària*, i Agamben els inclou en la seva categoria d'*homo sacer*. El caràcter paradigmàtic d'aquests exclosos (*superflus*; Arendt un altre cop) dificulta el pensar en d'altres alteritats, que esdevenen invisibles per a la reflexió. Oliver es refereix a aquella encarnada per les dones, les grans invisibles de la història patriarcal de la humanitat. L'«estat d'excepció» sobre la qual reflexiona Agamben com a pèrdua total de drets, inclosa la vida, ja no són els camps d'extermini, sinó la pròpia llar⁴; afegeixo: la mal anomenada violència domèstica que exerceixen els homes sobre les dones, que no tenen l'estatut de subjectes, que els ha estat negat. Això anul·la la possibilitat de les relacions intersubjectives, que s'han de donar entre subjectes lliures i iguals (en l'àmbit de la teoria filosòfica), i que a l'esfera pràctica produeix tota mena de violències sobre les dones, fins a arribar a la mort.

La reflexió de Judith Butler estarà present en aquest intent de superar la violència masculina, precisament a partir d'una redefinició del terme *responsabilitat* ètica, amb el que ella anomena el «donar compte de si mateixa» a l'Altre, i que es tradueix en un *reconeixement mutu* com a projecte⁵. I em pregunto si la reflexió d'aquesta teòrica feminista nord-americana eximirà de part de la seva culpa el pensament occidental pel que fa a la violència ètica i física contra les dones. Ella no ho aplica a la relació entre les dones i els homes; jo sí que provaré de fer-ho.

Butler no pensa sobre la violència del patriarcat, sinó que se situa en un nivell previ i originari, fonament de tot el mal ètic. Per fer-ho, fa una crítica del judici ètic condemnatori,

4. Giorgio AGAMBEN, *Homo Sacer III: Lo que queda de Auschwitz*, València: Pre-Textos, 2000.

5. Judith BUTLER, *Dar cuenta de sí mismo, Violencia ética y responsabilidad*, Madrid: Amorrortu, 2009.

que es produeix des de la posició d'un subjecte segur de si (el «Jo» fort, del que abans n'havíem parlat), que creu poder donar compte completament de si mateix, i que trasllada a l'altre aquesta exigència, que creu que no està complint, i per això el condemna. En aquest moment apareix la *violència*, ja que la condemna és el primer acte violent de la tradició en nom de l'ètica. Butler recorre a la psicoanàlisi per negar aquesta esperança vana del subjecte omnipotent, segur de si. L'argumentació seria que l'altre/a està en el meu propi origen, que per a mi roman parcialment ocult, i que no permet la narració completa i coherent de mi mateixa. Certes escoles psicoanalítiques tenen en compte aquesta impossibilitat de la narració, ja que en la teràpia, la importància cau al costat de la *transferència*, que inclou els silencis, les interrupcions i els oblitats, que dificulten una seqüencialitat ordenada de la vida analitzada. Si aquests prenen consciència de la impossibilitat del donar compte complet de si a l'Altre/a, tampoc poden exigir-li a aquest o aquesta que ho faci, i així queda exclosa la possibilitat de condemna. Això ens acosta a una comprensió de la *transferència com a pràctica de l'ètica*, que permet la interrelació responsable entre subjectes, és a dir, una pràctica de la *no-violència*.

La postura ètica feminista seria substituir la pregunta tradicional de la filosofia, «Qui soc jo?», centrada en un subjecte racional narcisista, omnipotent i solipsista, per una altra pregunta que té en compte l'Altre: «Qui ets tu?». I qui pregunta així no espera una resposta acabada i coherent; el seu desig de reconèixer no pot ser mai del tot satisfet. En deixar que la pregunta per l'alteritat quedi oberta, deixem viure l'altre, ja que la vida excedeix tot desig d'explicació. L'aposta ètica seria acceptar que reconeixem els *límits* del coneixement, no només els de l'altre/a, sinó els propis. I això donaria lloc a una posició d'una certa modèstia que generaria una generositat cap als altres, que també tenen, alhora, els seus límits.

La pregunta «Qui ets?» pot anar seguida d'una altra interrogació derivada de l'anterior: «com hauria de tractar jo l'Altra i l'Altre?». Però, a més, aquest *hauria* fa referència a les *normes* socials, que possibiliten i també condicionen la possible trobada entre els homes i les dones. Qui ha establert les normes de la societat patriarcal en què encara avui vivim? Sembla una obvietat afirmar que les han creat els homes per al seu profit, i que no els interessa interpel·lar les dones i reconèixer-nos l'estatut de *subjectes*. Si això succeís, es traduiria en un aprenentatge de la forma en la que *hauriem de tractar-nos entre nosaltres, dones i homes*, que seria l'aposta ètica per antonomàsia. Però és el cas, cada cop amb una freqüència més gran, que les dones hem adquirit la consciència de subjectes en les relacions entre nosaltres: mares, germanes, amigues, filles. Des d'aquesta posició, ens atrevim a qüestionar els homes, que no saben suportar-ho, i la violència es desencadena així. És força freqüent que els homes matin les dones quan aquestes volen la separació; la dita desgraciada: «La vaig matar perquè era meva».

Hegel parlà de la lluita a mort pel reconeixement en la dialèctica de l'amo i l'esclau en la *Fenomenologia de l'esperit*. El reconeixement no pot ser unilateral: el dono i potencialment també me'l donaran. La reciprocitat està implícita. Després de Hegel, sabem la necessitat d'un «Tu», sense el qual la meua història resulta impossible. El tu està abans que el jo, que el nosaltres o que l'ells. Però això és obviat per a les doctrines individualistes, que han engendrat societats violentes i deshumanitzades pel camí de la globalització i l'ultraliberalisme econòmic contemporani. Tornant a la reflexió filosòfica, el camí contrari seria «donar compte de si» a l'Altra i l'Altre, explicar la nostra història, començant per l'origen, com deïem que Butler proposava. Per fer-ho hem d'acceptar una *limitació en el jo* que no pot conèixer el seu origen, perquè no l'ha viscut, tot i que pot

fingir-lo i donar-ne diverses versions. El relat de la meua vida pot no seguir una descripció seqüencial i debilitar-se, ja que la meua narració comença *in media res*, quan han succeït moltes coses que m'han fet possible. No puc donar una noció acabada de mi mateixa; puc interpretar-ho com un fracàs ètic? Rotundament, no; més aviat com un assoliment, ja que *donar compte* per a algú altre de mi mateixa, en l'exercici de la *responsabilitat*, significa interpel·lar i ésser interpel·lat, implica acceptar els límits del subjecte, que és el fonament d'una ètica que permeti el final de la violència contra les dones, el final dels feminicidis. Visió d'un món diferent, utòpic? «La utopia és irrealitzable, però irrenunciable», els repetia tot sovint als meus i les meves alumnes al llarg dels anys de docència.

Tornant al principi d'aquesta reflexió i sintetitzant-la, podríem dir que l'ètica d'Epicur va pretendre eliminar tots els temors que assetjaven els seus contemporanis tot donant un lloc primordial a la por a la mort. Tot seguit, hem vist que la filosofia podria redimir la seva complicitat amb la violència de gènere, si es tornés a plantejar el tema de la *subjectivitat*, ara des d'un subjecte no omnipotent, sinó limitat, i des d'una intersubjectivitat lliure i responsable. Butler prova, a *Donar compte d'un mateix*, un començament esperançat d'una *ètica de la no violència*, fent possible la vida *contra la mort*.

[Traducció de Max Mazoterias]